

ADALÉKOK A BÉKÉS MEGYEI SZLOVÁKOK ANYANYELVI MŰVELŐDÉSÉHEZ (1919—1939)

TÓTH ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az első világháború végeztével merőben új helyzet alakult ki Közép-Európában. Mint jónéhány évtizede már akkor, eleven és érzékeny, s mi több éppen úgy megoldatlan kérdés volt, — és sajnos maradt is — a korszak teljes idejére a nemzetiségi kérdés. A Tanácsköztársaságot követő kormányok a béketárgyalásokon való jobb pozíciók eléréséhez ismét csak kártyalapnak, ütőkártyának használták, tekintették a kérdést. A komolyság a határok minél kisebb megnyirbálását elérendő céljukban, szándékukban mutatkozott meg s kevésbé a jogos nemzetiségi igények ésszerű kielégítésében.¹ Sajnos a nemzetiségekkel kapcsolatos terveikben csupán ez az irány dominált. A realisabb kép kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a szomszédos országok akkori kormányait is ez a tevékenység jellemezte.

Mindemellett le kell szögeznünk, hogy a nemzetiségek körében már a polgári demokratikus korszakban Jásziék által ajánlott jogok sem jelentettek komolyabb nemzeti egzisztenciális vonzerőt. Pedig a Jászi-féle program a kor leghaladóbb, legtöbbit nyújtó elképzelései közé tartozott. De volt egy kecsesetűbb alternatíva — a teljes nemzeti önállósulás. Tehát az ellenforradalmi kormányok részéről többségében a dualizmuskori törvényes szabályozás ismételtetése új megfogalmazásokban, kevésbé teremtette meg a területek megőrzésének tömegbázisát, nem szólva más jellegű, ugyancsak lényeges momentumokról. A régi területek megfogyatkozása után még a legkisebb esélye is megszűnt annak, hogy a nemzetiségek helyzetében bármilyen komolyabb változás álljon be. A velük való foglalkozás gondolatai maximum annyiban maradnak meg, hogy jogos kulturális igényeiken ne léphessenek túl az egyes akciókkal, megmozdulásokkal.²

Meggyőződésünk, hogy a tárgyalt témakör mélyebb, hosszabb időt igénylő, további folyamatos feltárás és közreadás során még kiegészítődik és teljesebbé válik. A jelenlegi anyag a tárgyalt időszak teljes egészét átfogja, ám annak — több ízben — csak főbb vázát adja.

¹ Bellér Béla 1963. 1279—1318., Bellér B. 1973. 644—687. Bellér B. 1977. 270—319. Bellér B. 1963. 1286., 1293., 1303., 1390.

Békés megyei Levéltár (továbbiakban: BmL) Békés vármegye főispánjának iratai 259/1919. Dr. Rell Lajos békéscsabai tanár beadványa, amelyben kifejti véleményét a nemzetiségi nyelvek tanítására vonatkozó rendelkezésről. Válasziratában a tanfelügyelő a következőket írja: „Az én véleményem szerint ez nem más, mint diplomatikus, előrelátó intézkedés a békekötés érdekében...” (1919. február 25.)

² Bellér B. 1963. 1309., 1311.

I. A Békés megyei szlovákok helyzete

Ami a Békés vármegyei szlovákságot illeti, itt már a dualizmus korában is más a reagálásuk a nemzetiségüket érintő dolgokban, mint a Bácskában élőknek.³ A Bácskában élők aktívabbak, nemzetiségi életük mozgalmasabb minden téren. Így nemzeti-ségi hovatartozásukra való figyelemfelhívás mindig élesebb, amit minden bizonnyal erősített a nagyobb szláv tömbbel való közvetlenebb érintkezés is.

Nem utolsó sorban nagyon befolyásolja a mozgalommá válás kialakítását az a tény, hogy az új határok a volt felvidéki, szlovákiai kulturális, politikai centrumokkal való kapcsolatot jóval nehezebbé, viszonylagosabbá, esetlegesebbé tették. Mert bármennyire is furcsa, de mégis volt a dualizmus idején a szlovák kulturális, olvasó, társalgó stb. egyletek, s azok vezetői között kapcsolat, amely azért csak gyakorolt némi hatást az itteni szlovákság fejlődésére.⁴ Igaz ez a kapcsolat sosem eredményezte a nemzeti szempontból történő erős aktivitást. Úgy gondoljuk, hogy nemcsak a harmincas évek elejére jellemző a Bellér Béla által idézett tervezet-részlet, amely Margitai József délszláv szakreferenstől származik, hanem a huszas évekre is: „Tudni kell, — írja — hogy a hazai kisebbségi nép legnagyobb része közt a haza mellékes, a magyar hazaszeretet csak színleges. A kisebbségi nép előtt első és legfőbb a rög, melyen lakik és a föld, melyet munkál, s melyből él, de előtte nem fontos, hogy a rög és az a föld Magyarországon, Jugoszláviában, vagy bárhol fekszik. E mellett a röghöz és földhöz való ragaszkodás mellé sorakozik még a fajhoz és nyelvhez való ragaszkodása.”⁵ A valóságot minden bizonnyal jól tükrözik e sorok. Alátámasztják azt a gyakorlatban mindig érvényesülő törvényszerűséget, hogy az egzisztencia valamelyest biztosítottága adhat csak kezdő impulzusokat a szellemi „kenyér” felé való közeledéshez és igény kialakulásához.

Szembetűnő jelenség, hogy 1923-as évben a főzöliszt mindenhol átlagban 100—150%-kal, a kenyérliszt 100%-kal, a tészta liszt ugyancsak 100%-kal lett drágább az előző évihez képest. A hivatalosan maximált árakhoz mérten is jelentős drágítás mutatkozik.⁶

Ez a megélhetés normális szintjét is erősen bizonytalanná tette, főként azok számára, akik a fő nyári szezonmunkálatok során sem tudtak munkához jutni. Így volt ez például: Tótkomlós, Békéssámsón, Pusztaföldvár, Csorvás, Nagyszénás községekben. Ezeknek a községeknek a M. kir. Közélelmezési miniszter 1922. áprilisában és májusában összesen 517 mázsa lisztet utaltatott ki, azzal a megjegyzéssel, hogy csak terményt lehet adni, s ügyeljének arra, hogy a munka nélkül maradt földmunkások kapják a segílyt.⁷

A földmunkások maguk is igyekeztek helyzetükön javítani, ha erre alkalmat láttak. Erre példa a tótkomlóiak beadványa az alispánhoz: 1923-ban az 1802. év óta fennálló szokásra hivatkozva kérik, hogy a község tulajdonát képező székegyházi és kaszaperi földeket haszonbérbe csakis a község legszegényebb rétegének adják, ezáltal fenntartásukat biztosítani tudják. Panaszkodnak továbbá arra, hogy a kupecsek felverik az árakat, s így ők hátrányba kerülnek. Azonban mint már oly sok próbálkozásuk, ez is kudarcot eredményezett.⁸ Helyzetük nem sokat változott közel egy év-

³ Sirácky, Ján 1979. 102.

⁴ Pasiar, Štefan 1977. 222., Tóth István 1979. 16.

⁵ Bellér Béla 1977. 316.

⁶ BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 17206/1921.

⁷ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 415/1922.

⁸ BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 23133/1923.

tized alatt, mivel 1931-ben Tótkomlós és Békésszentandrás községekben ismételtelen élelemkiutalással kellett enyhíteni a nyomort.⁹

Nem volt különbség a helyzet Békéscsabán a téglagyárban sem, s a szövőgyárban sem. A téglagyári napszamosok követelését a vezetőség elutasította, mivel a munkások 80 dkg/búza/óra órabér helyett 1,5 kg búza/óra órabért kértek. A vezetőség csak 1 kg búza/óra órabért ítélt meg. Erziák Mátyást, aki ekkor sztrájkra szólított fel, s a sztrájk-törököt megfenyegette, különlegesen veszélyesnek minősítették, a „gazdasági életre káros” a belső állami rendre veszélyes megnyilvánulásáért. Helyzetét nehezítette, hogy 1918-ban hadifogolyként belépett Oroszországban a cseh légióba, 1920 májusában Csehországba kerül s csak 1921-ben kerül haza Békéscsabára. 1923-ban inter-nálás alá vonták.¹⁰

Ezek után nem lehetett csodálkozni azon, hogy tömegesen próbáltak más megoldást keresni. 1924. december 15-i leiratában a belügyminiszter a békéscsabai szövőgyári munkások tömeges kivándorlási mozgalmának észleléséről értesít. A rendőrségi kimutatás szerint Csehszlovákiába a következő arányban kértek útlevelet adott években, az összes kérelemhez viszonyítva:¹¹

1920 kiadott 1092 db 108 db Csehszlovákiába kérte
1921 kiadott 960 db 167 db Csehszlovákiába kérte
1922 kiadott 987 db 186 db Csehszlovákiába kérte
1923 kiadott 1003 db 198 db Csehszlovákiába kérte
1924 kiadott 1206 db 216 db Csehszlovákiába kérte

1924-ben igen feltűnővé vált a Csehszlovákiába történő útlevelkérelmek megnövekedése. Mindebben a csehszlovák propagandát vélték látni, talán nem minden alap nélkül: „A kihallgatott textilmunkásnők vallomásaiból megállapítható, hogy valamennyien a gyógykezelés helyett Hrabovszki György és fivérei gyárába léptek be, ahol nemcsak egész jó dolguk volt, hanem heteken át munkaalkalom nélkül is kiváló ellátásban részesültek. 1924. évben összesen 102 békéscsabai lakos fordult meg Hrabovszkiéknál.¹² A dolgok lényegénél fogva ezt inkább politikai szempontból tartották veszélyesnek. Ugyanilyen veszélyesnek ítélte megadni az orosházi főszolgabíró Povázsai Györgyné (Hrabovszki Zsófia) tótkomlói lakos útlevelkérelmét, mert „a cseh megszállás alatt lévő területen tartózkodó testvérbátyját akarja meglátogatni, aki az oláh megszállás idején Tótkomlóson az elszakadási mozgalom élén állott.” Nemzetellenes és pánszláv agitációval vádolta őt és férjét, s hogy kapcsolatuk van az emigráltakkal. „... részük van abban a mozgalomban is, amely a tótkomlói szláv lakosság körében a Rothermere akció ellensúlyozására indult meg, s amely akciót a megszállott területeken élő emigrált tótkomlói tót vezérek útján terjesztik a megszállott Felvidéken.”¹³

⁹ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 278, 279/1931.

¹⁰ BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 303/1923.

Életútját tekintve személye kicsit furcsa. De tetteit ennek ellenére egyértelműnek ítéljük. Az őt érő történelmi és társadalmi hatások kényszerítő parancsának engedelmességet. Ettől még nem volt tudatos forradalmár. Személye mégsem volt egyedüli az adott időszakban.

¹¹ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 234/1925.

¹² BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 234/1925.

A rendőr főtanácsos 72/1925/res. száma latti jelentése: „Pozsony megyében lakik Hrabovszki György aki Békéscsabán a román megszállás alatt képviselő volt és azok nagyon kedvelték. 1920-ban Békéscsabáról kivonultak, s ő a Csehszlovák konzulátus segítségével Pozsonyba került, ahol a földosztó bizottság elnöke lett és 112 kat. holdnak megfelelő birtokra tett szert, valamint egy textilgyárat létesített.”

¹³ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 237/1928.

Hrusán János ev. tanító békéscsabai lakos Csehszlovákiába való utazását is igen éberrel figyelték, mivel a helyi túlzók közé sorolták.¹⁴

A gazdasági nehézségek tehát a politikum felé próbálták vezérelni a tehetősebb, jobbsorú nemzetiségi lakosságot, s velük hasonlóan a munkások jelentős részét is. Egyet kell viszont értenünk Bellér Bélával abban, hogy — miként ezt az általa idézett rendőrségi jelentés is alátámasztja — a szegényebb szlovák lakosság (itt főként földműveléssel foglalkozókat értünk) semmiféle nemzetiségi mozgalomban nem vesz részt, a gazdagabbak és az értelmiségiek viszont tüntetőleg kidomborítják szlovák mivoltukat.¹⁵

Természetesen ezen jelenségeknek megvannak az előzményei még a huszas évek elejéről. Egy főispáni jelentés 1922-ben sorra veszi a szlovák települések jelentős részét. A BM közbiztonsági főosztályának nyomozó osztályára küldött jelentés *Szarvason* államellenes megmozdulást nem észlelt, a magyarosodás szemlátomást észlelhető. *Tótkomlósról* már nem lehetett ezt elmondani. Bár konkrét pánszláv irányzatot nem észleltek, de a vizsgák alkalmával a szülők nagy megütközését eredményezte, amikor a feladatokat magyarul adták, s magyarul kérték a választ a gyerekektől. Éppen ezért jónak tartották, ha a felekezeti iskolákban is fokozottabban tanítják a magyar nyelvet.¹⁶ A magyar nyelv istentiszteleteken való bevezetését eszközölte ki Tótkomlóson Dr. Raffay Sándor ág. h. ev. püspök Békés vármegyében tett látogatása során.¹⁷ Mégis megállapítja a főispán: „A tót nemzeti irányzat a lakosság egyrészénél még mindig megvan.” *Mezőberényben* — folytatja a jelentésében a főispán — egy-két idősebb asszony kivételével mindenki beszéli a magyart. Az egyházi szertartások nyelve szlovák, s az ellene irányuló bármilyen fellépést vallása elleni türelmetlenségnek tartja mindenki. Leszögezi azonban, hogy az önérzetesség rugóit a Békéscsabával való szorosabb kapcsolatokban látják. Az egyházi adminisztráció nyelve magyar.” Az egyház által fenntartott iskolákban a vallást és írást-olvasást az első osztályban tótul tanítják, a további évfolyamokban magyarul, a közismereti tárgyak oktatási nyelve már az első osztályban is magyar.” *Békéscsabán* — folytatódik a jelentés — nemzetiségi törekvések vagy államellenes mozgalmak nem tapasztalhatók. Ugyancsak állítja — amit Rell Lajos¹⁸ 1919-ben — hogy a csabai szlovákok szókincsében hiányoznak a közigazgatás, hivatalos ügyintézés során használatos szavak, ezért inkább magyarul beszélnek. A földműves elem a családi körben és az egyházi életben anyanyelvéhez ragaszkodik. A „... forradalmi jelszavak, valamint a békeszerződésben a nemzeti kisebbségekre vonatkozólag foglalt határozmányok hatása alatt a régi szokásokba való belenyugvást bizonyos fokozottabb igények váltották fel, főleg az iskolák tanítási nyelve tekintetében. Az egyházat és az iskolát tartották a nemzetiségi mozgalmak kifejlődésének táptalaja-

¹⁴ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 802/1931.

A békéscsabai m. kir. rendőrtanácsos 1353/1931. res. szám alatti jelentéséből a főispánnak: „Mivel Hrusán János ev. tanító észleletem szerint a tót túlzókhoz tartozik és az itteni pánszláv agitátorokkal nexusban van, újabban vett bizalmas értesüléseim szerint pedig Csehszlovákiai utazását arra akarja felhasználni, hogy Pozsonyban Hrdlička Lajos Tótkomlósról kiszökött evangélikus lelkész, cseh tanfelügyelőt, Bazinban Sinkó Lajos kiszökött ev. tanítót, Ziferben Hrabovszky György Békéscsabáról kimenekült pánszláv agitátort, Oszlány-Kosztolányban Bella Metosi békéscsabai származású volt cseh minisztert, Aranyos-maróthon Matheidesz Márton tótkomlósról kimenekült evangélikus tanítót, és végül Turócszentmártonban a Szlovenski Orel Szláv Egyesületet felkeresse, ...”

¹⁵ Bellér Béla 1973. 678.

¹⁶ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 180/1922.

¹⁷ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 684/1922.

1922. június 7-től 20-ig volt a megyében. Igen rövid idő alatt sikerült elérnie: Tótkomlóson vezessék be az istentiszteleteken a magyar nyelv használatát.

¹⁸ Rell Lajos Békéscsabán a főgimnázium tanára, majd igazgatója, néprajzkutató. Számos cikke jelent meg az Alföld c. folyóiratban.

ként.¹⁹ Gyakorlatilag a nemzetiségi mozgalmak kifejlődési lehetőségeit, azok területét jól látták. Pont egy évtized múlva a kulturális mozgalom élénk s komoly erőfeszítéseket tesz a nemzetiség anyanyelvének ápolása terén. Persze már nem kizárólag az iskolában, hanem a szélesebb művelődési igényeket véve figyelembe a sajtó és a színjátszás területén is. Az iskolák zsúfoltságát felismerik, de a megoldás során „csak” a nemzeti érdekeket tartják szem előtt, s pusztán a szlovákság területi érintkezését is veszélyes politikai tényként értékelik.²⁰ Kirívó példája a túlérzékenységek s az ebből adódó erős retorzióknak, miszerint 1923-ban betiltották Tótkomlóson a fonókat, mivel azok „közerkölcsiség” szempontjából kifogásolhatók voltak. Dénes István nemzetgyűlési képviselő jogilag is indokolva, de népi hagyományok oldaláról is részletezte a döntés teljes helytelenségét. Az ügyiratokból azonban orvoslás nem derül ki.²¹ Nem csoda, ha a fonót, mint az anyanyelv gyakorlásának egyik, és a közösségi életre való készülés lehetséges szinterét megbénítják és akadályozzák, akkor erre igényeik méginkább minden áron való kielégítése mellett döntenek. A közös haza iránti érzések pedig negatív irányba terelődnek. A külföld mind többször vádolja a magyar kormányt azért, amiért nemzetiségeinek a kisebbségvédelmi határozatokból eredő jogait nem biztosítja.

Ennek a vádnak a hatására Darányi Kálmán államtitkár a szlovák települések alkalmazottainak nyelvismeretéről összesítést kér 1932-ben:

Helység	Összes alkalmazott	Szlovákul tud	Nem tud
Békéscsaba	159	133	26
Kondoros	11	7	4
Szarvas	116	78 + 12*	26
Tótkomlós	19	12	7
Összesen:	305	242	63

* = keveset tud szlovákul

Többségük helybeli lakos. Általában — Békéscsabát kivéve — a főjegyzők a szlovákul nem tudók között szerepelnek. Szarvas esetében igen kétes a 12 fő keveset tudó alkalmazott.

A rendelkezés kimondja, hogy minden tisztviselőnek, aki legtöbbször érintkezik a lakossággal, záros határidőn belül meg kell tanulnia tótul, ám a végrehajtás nem olyan egyértelmű, mivel a rendelkezés és az egész ügygel való foglalkozás a mindenáron való cáfolás jegyében született.²²

Erkeztek vádak belülről is. Cáfolni azonban a sértett nemzetiségek megszólaltatásával lehetett volna eredményesen. Ez elmaradt. Sőt mindennemű kulturális törekvéseiket komoly passzivitás fogadta a hatóságok részéről.

A szlovák nemzetiségi mozgalom kezdeményezéseire a hatóságok az 1927-es évben figyeltek fel Tótkomlós, Medgyesegyháza, Békéscsaba vidékén. Az említett környék lakossága 85%-ban szlovák anyanyelvű, akik ragaszkodtak nemzetiségük-

¹⁹ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 180/1922

²⁰ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 264/1923.

²¹ BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 664/1923. Krupa András 1971. 233—257.

²² BmL — Békés vármegye főispánjának iratai 1/1933.

1. sz. melléklet

A szlovák lakosság településenkénti száma és aránya az összlakossághoz viszonyítva

Települések Békés vármegye	1880		1890		1900		1910		1920		1930	
	össz- lakosság	Szlovák ab. %	össz- lakosság	Szlovák ab. %	össz- lakosság	Szlovák ab. %	össz- lakosság	Szlovák ab. %	össz- lakosság	Szlovák ab. %	össz- lakosság	Szlovák ab. %
Békéscsaba	32,616	25,339 77,7%	34,243	25,917 75,7%	37,547	27,488 79,6%	42,599	28,682 67,3%	46,633	24,710 52,9%	49,374	18,931 38,3%
Kondoros	2,120	489 23,1%	2,597	1,374 52,9%	3,761	1,849 49,2%	5,225	2,188 41,9%	6,090	476 7,8%	7,178	187 2,6%
Mezőberény	11,368	4,504 39,6%	12,469	2,840 22,8%	12,875	3,239 25,2%	13,285	4,919 37,0%	13,477	3,919 29,1%	14,410	3,809 26,4%
Mezőmgyer	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,076	393 36,5%
Szarvas	22,504	13,905 61,8%	24,393	13,525 55,4%	25,713	17,771 69,0%	25,879	16,262 62,8%	25,224	10,260 40,7%	25,561	7,247 28,4%
Tótkomlós	8,416	7,605 90,4%	9,636	8,697 90,3%	10,235	9,050 88,4%	10,502	9,307 88,6%	10,420	9,008 86,4%	11,143	8,954 80,4%
Csanád—Arad—Torontál Ambrózfalva	866	667 77,0%	1,006	944 93,8%	1,041	978 93,9%	1,042	991 95,1%	1,063	978 92,0%	1,025	902 88,0%
Csanádalberti	886	853 96,3%	1,028	988 96,1%	1,233	1,175 95,1%	1,370	1,303 95,3%	1,377	1,306 94,8%	1,460	1,354 92,7%
Medgyesegyháza	—	—	—	—	2,923	1,784 61,0%	3,628	2,084 57,4%	5,504	2,661 48,3%	4,908	2,261 46,1%
Nagybánhegyes	2,255	1,498 66,7%	4,823	2,400 49,8%	5,661	2,800 49,5%	5,204	2,691 51,7%	5,245	3,124 59,6%	6,214	3,316 53,4%
Pitvaros	2,351	2,236 92,0%	2,645	2,443 92,4%	2,925	2,699 92,3%	2,936	2,746 93,5%	3,091	2,804 90,7%	2,978	2,717 91,2%
Gerendás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,188	915 41,8%

höz.²³ A mellékletben (1. sz.) közölt népességösszesítő adatokat egybevetettük más — a jegyzetekben közölt — statisztikai adatokkal, de jelentősnek mondható eltéréseket nem találtunk, ezért ott eredetiben közöljük. A jobb tájékozódás érdekében nem kimondottan Békés vármegyei településeket is közlünk. A százalékos adatokból első pillantásra valóban az a kép tárul elénk, amit a hatóságok jelentései is tartalmaztak.²⁴ A huszas évek végére a kulturális törekvések és igények már szervezett kereteket igyekeztek létrehozni. Az elszórt egyéni kezdeményezések helyére a tömegigényeket kielégítő művelődési, kulturálódási formák létrehozásán fáradoznak. Ilyenek például a műkedvelői színjátszás Békéscsabán és Tótkomlóson, egyházi és világi sajtókiadás, terjesztés, valamint központi művelődési szervezet létrehozása.

A következőkben az ezek köré tömörülő kérdésekkel kívánunk behatóbban foglalkozni.

II. Sajtótermékek

1 *A Čabiansky Kalendár*²⁵

Ez az egyetlen olyan szlovák nyelvű sajtótermék, amely 1920-tól folyamatosan évente egy alkalommal megjelent. A Kalendár részletes elemzésére itt most nincs módunk. A megállapításokat és értékeléseket Dedinszky Gyula nyugalmazott ev. lelkész 1972-ben készült múzeumi pályamunkájából idézzük. Dedinszky Gyula a Békés megyei és Békéscsabán élő szlovákság jeles ismerője, kutatója. Számos pályamunkát készített a szlovákság életéből, történetéből. A Čabiansky Kalendár minden egyes példányát a Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltárában őrzik. Itt található egyedül a teljes gyűjtemény. Így a Kalendár közeli ismerőjeként alapos és részletes elemzést készített róla.

Az érdeklődés felkeltésének szándékával közöljük a mellékletekben (2. sz.) a mű tartalmát, melynek kétnyelvűségétől eltekintünk. A Kalendárról valamelyest egységes

2. sz. melléklet

„Tartalom:	
A naptárak jelentőségéről általában	2 p
Az első magyar és szlovák naptárak	5 p
A Čabiansky Kalendár születésének körülményei	8 p
Az első szám	11 p
A naptár fejlődése	11 p
A naptári rész	17 p
Az irodalmi anyag áttekintése	20 p
A naptár szellemi irányvonala	77 p
A Čabiansky Kalendár hatása a magyarországi szlovákság életére	79 p
Az alapító szerkesztő:	
Dr. Sezerényi Lajos Zsigmond	85 p
A szerkesztő néhány népiíró munkatársa	90 p
A naptár kiadója:	
Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés	101 p
A kivetelező nyomda, nyomdatechnika	106 p
Az 1946. évi szám	107 p
Szlovák szövegtár	111 p
Irodalom, források	150 p
Jegyzetek	152 p

²³ Bellér Béla 1973. 678.

²⁴ Svetoň, Ján 1942. 162—165. BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 1665/1920. Adatok 1910-re és 1920-ra. M. Č. 1924. 297—298. Bellér Béla 1973. 667., 1977. 309—310. Polányi Imre 1980. 82.

²⁵ Dedinszky Gyula 1972. 155., Dedinszky Gyula 1979. 221—231. Dedinszky Gyula 1973. 131—139. j-s 1931. 656.

kép kialakításához alább a már említett szerzőtől néhány érdekes részletet fogunk idézni. (A bővebb, alaposabb érdeklődést tanúsítók számára ajánljuk a Békési Élet 1973/1. számát, valamint a Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba Történeti Adattárában 786/1972. sz. alatti pályamunkát.) „Az első világháború végéig a békéscsabai szlovák evangélikusok is a felvidéki naptárakat (pl. Tranovsky Kalendár) olvastak. Trianon után azonban e téren is át kellett térni az önellátásra, így született meg a Čabiansky Kalendár. 1920 szerényen lépett be a csabaiak életébe.”²⁶ A szerény belépést arra alapozza, hogy nem volt rajta sem a szerkesztő neve, nem írtak beköszöntő sorokat. Mindössze 10 lap volt az összterjedelem. Persze a fontos, hogy megjelent, elindult útján a korszellem által is követelt, élő szlovák nyelven írt naptár.²⁷

S mekkora érdeklődésre számíthatott, azt a következő adatokból is láthatjuk. 1920-ban 20 oldal terjedelemben, 2500 példányszámban jelent meg. 1922-ben 95 oldal és 5000 példányban, 1925-ben megjelenésének csúcán van: 144 oldal terjedelemben és 10 000 példányban jelent meg. A következő években sem mondhatjuk, hogy stagnál, de mindenféleképpen hasznos, hogy megállapodik egy 120 oldal körüli terjedelemben és 6—8000 közötti állandó példányszámban. „Az első évfolyamban csak néhány külföldi ismertető cikk, életrajz, oktató írás található. A versek és elbeszélések leginkább szlovák klasszikusoktól valók, (A. Sládkovič, Somolický, Vrbický, Vajanský) vagy oroszból való fordítások (Tolsztoj, Puskin, Csehov). Az alföldi szlovák költészetet kizárólag az egykori békéscsabai tanító, Sztraka Károly verses tanmeséi képviselik, a békés megyei szlovákság életével való kapcsolatot pedig a „Békéscsaba alapítása” című folytatásos történeti ismertetés jelenti.” Ugyanitt megjegyzi, hogy csakhamar más helytörténeti, néprajzi, gazdasági és nyelvészeti írások is megjelennek. Ez többek között annak is köszönhető volt, hogy gyakorlatilag kibővült szerzői gárdája. Kezdetben egyházi tisztségviselők írtak, de felhívásukra idővel lelkes szerzői csoport alakult ki a naptár körül. Így szerzők voltak: Dr Szeberényi Lajos Zsigmond, Dr. Szeberényi Gusztáv, Francisci Mihály; Verseket írtak: Gercsi János és Jankó V. (Valaštan) Zsofin. Írtak cikket és közöltek saját gyűjtésű népdalt Baukó György, Szekerka János. Vidékről is felsorakoztak: Pitvarosról — ifj. Hudák István, Szarvasról — Korbely András és János, Nemcsok István. Tótkomlósról Kulik András és Paulik Pál. Kondorosról Brhlik Pál. Medgyesegyházáról Kokavecz András, Nagybánhegyesről Schléger András.²⁸ A Kalendár jelentőségét túlbecsülni nem szabad, de szembe kell szállnunk azokkal a véleményekkel, amelyek jelentéktelen²⁹, silány és hatástalan sajtótermékeknek minősítik. Különösen akkor, amikor szemügyre vesszük az általános helyzetkép mellett a Kalendár fejlődésének útját. Nem túlzunk, ha — nem kizárólagos, de — jelentős hatását véljük észlelni a Békés megyei szlovákok kulturális igényeinek fellendülésében. Amint említettük, 1925-ben a legnagyobb példányszámban és terjedelemben jelent meg. 1927-ben észlelik a hatóságok egy szervezett kulturális központ létrehozásának szándékát. Konkrétabb támaszokhoz jutnánk, ha ilyen szempontból vizsgálná át szakember a Č. K. egyes évfolyamait. Dedinszky Gyula érthető módon a naptárt, mint önmagában is nagy jelentőségű tényit elemzi, s a politikától távol marad. A további elemzés még elvégzendő.

²⁶ Dedinszky Gyula 1969. 137.

²⁷ Dedinszky Gyula 1972. 9.

²⁸ Dedinszky Gyula 1972. 83—84. Bartalská, Eubica 1981. 151. Dedinszky Gyula 1969. 151—152., 154., 172—173, 186—190.

²⁹ j-s 1931. 656.

2. Egy hitbuzgalmi lap:

Bellér Béla említi a Századok-ban megjelent (1977/2) egyik tanulmányában a kisebbségi kongresszusokon való részvétellel kapcsolatban — mint gátló tényezőt — hogy „bár a magyarországi szlovákságnak voltak szervezetei (Magyarországi Tót Közművelődési Társulat, Budapesti Katolikus Munkáskör) és ezek sajtója (Slovenský Noviny a társulat hivatalos lapja, egy folyóirat és 1931. áprilisától egy hitbuzgalmi lap az Evanjelický Hlásnik) is, ezek közül egy sem volt, amelyet a hazai szlovákság saját szervezetének elfogadott vagy a külföld ilyenként elismert volna.”³⁰

A megfogalmazással nem tudunk teljesen egyetérteni, mivel néhány eltérő adatra találtunk. A lap ismeretében pontosításra is szorul. Így például helyesen jelöli meg, az Evanjelický Hlásnik 1931-ben jelent meg, de már márciusban megjelent az első száma.³¹

Az megint érdekes, hogy a lapot Dr. Szeberényi Lajos Zsigmondnak a fia, Dr. Szeberényi Gusztáv szerkesztette. Dr. Szeberényi Lajos Zsigmondot Ewald Ammende^{31a} is a külföld részéről, a magyarországi szlovákok vezetőjének ismerte el. Megjelenését a kisebbségi kongresszusokon Genfben kívánatosnak tartotta. Ennek persze mint felsőházi tag nem tett eleget. A nemzetgyűlésben ellenzéki mivolta is ismert volt.³²

Az valóban igen hátrányos ekkor a Békés megyei szlovákok számára, hogy világi lapjuk, napilapjuk, havi folyóiratuk nincs. Erre való törekvésük azonban mielőbb előtérbe került, sőt 1934-ben meg is valósult.

S mennyire kevés szlovák nyelvű lap forgott közkézen, azt a következők is alátámasztják: (Tótkomlósról van szó) „A községben összesen napi 151 pld. 14 féle magyar nyelvű budapesti és 3 féle szlovák nyelvű lap járt ... A szlovák nyelvű Slovenský Týždenník 3, a Slovenský Noviny 4 és a Nové Slovensko egy példányban jutott el rendszeresen a községbe.”³³

Más községekből (szlovák) levéltári vagy publikált adatot nem találtunk. Az Evanjelický Hlásnik első öt évfolyamát (1931—1935) részletesebb elemzés alá vettük. Részben azért, mert még alapos vizsgálódás tárgyává senki nem tette, másrészt azért, hogy valóban olyan hitbuzgalmi lap volt-e, hogy a szlovákság nem érezte magáénak.

3. Az Evanjelický Hlásnik:³⁴

Dr. Raffay Sándor püspök Saguly János pitvarosi espereslelkészt kérte fel a szerkesztésre, s így a lap 1931 márciusában meg is jelent. Tartalmát a következő állandó rovatok adták: Hospodárstvo (gazdaság), Besednica (beszélgetések), Dopisy (levelek), Rozličnosti (különféleségek), Anekdoty (anekdóták), Chyrynik (krónika), Pre dietky (gyermekeknek). Általában 24 számozott oldal és 4 számozatlan. Az 1931/7-es számon már jelölik a külföldre való megrendelés évi összegét. Ez azt sugallja, hogy külföldről is igény mutatkozott iránta. Anyaga finom, síma tapintású fél-famentes papír. Rendszeresen írnak a gyerekek számára is — a beköszöntőben is ígért — verseket, rövid, tanulságos prózai szövegeket.

³⁰ Bellér Béla 1977. 313.

³¹ Mekis Ádám ev. esperes tulajdonában, Békéscsaba Szent István tér 20. sz.

^{31/a} Ewald Ammende: Észtországi német nemzetiségű újságíró, a nemzetiségi konferencia főtitkára Genfben.

³² Bellér Béla 1977. 313.

³³ Szabó Ferenc 1970. 507.

³⁴ Mekis Ádám ev. esperes tulajdonában, Békéscsaba Szent István tér 20. sz. 1931—1944-ig minden évfolyam. Dedinszky Gyula 1969. 134. Békés megye sajtóbibliográfiája (1855—1973) (Összeállította: a Megyei Könyvtár munkaközössége Kovács Mária vezetésével.) Bcs. 1974. (159. tétel)

Előnyére vált és válik, hogy nemcsak a vallási élet iránt érdeklődő személyekre gondolt. Egyszerűbb lélegzetű, humoros, tréfás anekdoták felsorakoztatásával a pihenni, szórakozni akaróknak is nyújtott olvasnivalót. Életközeli és távoli területekről egyaránt közöl híreket, eseményeket. Gazdasági jellegű cikkek többnyire mindegyik számban akadnak. Nem kizárólag egyházi személyek írnak, hanem külsők — pl. Gazdászati Iskola tanulói vagy tanárai is. Arányait tekintve persze a valláserkölcsű beszédek és cikkek túlsúlyban vannak. Híreiben a környék szlovák településeiről egyházi és más vonatkozásban közöl rövid híreket, jelentéseket. (Pl. Szarvas, Tótkomló, Csabacsúd, Pitvaros, Békéscsaba, Csanádalberti, Mezőberény, Medgyes-egyháza, Bánhegyes, Ambrózfalva.)

1933-ban már elmondhatjuk, hogy gazdasági, kulturális, néprajzi, természettudományi cikkek is szép számmal jelentek meg. Az első három évfolyam összterjedelme 700 oldalt tesz ki. Ennek hozzávetőlegesen 60%-a hitfelekezeti cikk, imádság és egyéb egyházi jellegű írás.

1932 óta Békéscsabán nyomták (1931-ben Tótkomlóson). 1932-vel a címdal fejléce megváltozik, több hely marad az írásokra. 1932-ben új rovat is nyílik, a Rozhorovka (Párbeszéd). Ebben Linder László írása mellett Francisci Mihály káplán közli közmondás-gyűjtését. Később ezt ki is adja az Evangélikus Könyvkereskedés. Ezek egytől egyig szlovák közmondások voltak. 1934-ben egyre több írás jelenik meg külső szerzőtől. Például: Ján Gerči, Ján Szekerka, Békéscsabáról; Supula Pál Pitvarosról; Pavel Gajdács békéscsabai Szőlők; Ondrej Korbely Szarvas. (3. sz. melléklet)

3. sz. melléklet

A békéscsabai szerzők életrajzi adatai

(Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán c. pályamunkájából; Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba Néprajzi Adattár 567—1969) Az adatok 1969-ig érvényesek, azóta valószínű módosulások történtek (T. I.).

Bauko György: könyvkereskedő Békéscsabán született 1897-ben, a lakosságcsere idején kitelepült, Komáromban halt meg 1967-ben.

Francisci Mihály: Tótkomlóson született 1905-ben, csabai lelkész volt 1934—48-ig, amikor is a lakosságcsere során kitelepült. Jelenleg Felső-Szeliben (Horné Saliby) lelkész.

Ján, Valaštan—Dolinsky: Költő és zeneszerző. A Č. K.-ban, az Ev. Hl.-ban Janko V. Ž Zofin néven írt. Ekkor már Szlovákiában élt mint tanár. 1892-ben Békéscsabán született.... Tanították, s már 1913-ban a telekgerendási tanyákon tanított, majd ebben az évben már a Felvidéken Hruchovistere költözött. Életműve szerteágazó: zeneszerző, népdalgyűjtő, költő, a népművelés harcosa, karvezető, pedagógus, kiváló eszperantista, fordító.

Galli János: Békéscsabán született 1856-ban, itt volt ev. kántortanító 1875—1922-ig.

Gercsi János: Ács, népi író, Békéscsabán született 1909-ben, a lakosságcsere idején kitelepült, jelenleg Érsekújvárbán (Nové Zámky) él.

Linder László: (Linder Károly lelkész fia) Békéscsabán született 1893-ban, csabai ev. lelkész volt 1920—1960-ig, amikor is nyugdíjba vonult. Jelenleg Budapest—Árpádföldön él.

Lipták János: csizmadia, utóbb vasúti kalauz, élt Békéscsabán 1859—1945-ig. Mind Békéscsabán, mind pedig útjai során számos magyar és szlovák népdalt és közkinccsé vált műdalt jegyzett fel. Igen egyszerű, sem magyarul, sem szlovákul rendesen írni nem tudó ember volt. Lipták gyűjteményében 61 szlovák dal szövege van feljegyezve. Csak a szöveg, dallam nélkül. E gyűjtemény Békéscsabán a Megyei Könyvtár kéziratárában található.

Solymár-Szlany Pál: Békéscsabán született 1905-ben, ugyanott volt hitoktató lelkész, majd 1936-tól haláláig, 1956-ig Gerendáson lelkész.

^{34/a} Ezek a személyek nem voltak tagjai a szerkesztőségnek, felkérés nélkül, levélben írtak s küldtek cikkeket. Ezáltal egyesek később állandó írói lettek az újságnak.

Dr. Szeberényi Lajos Zsigmond: Békéscsabán született 1859-ben. 1883-tól Tótaradácson lelkész, 1891-ben a békéscsabai nagy gyülekezet választotta apja helyére, itt szolgált 1941-ben bekövetkezett haláláig.

Ifj. Dr. Szeberényi Gusztáv: (-Lajos Zsigmond fia.) Az egyházi szeretetmunka apostola, Békéscsabán született 1890-ben, ugyanott volt lelkész 1918-tól 1941-ben bekövetkezett haláláig.

Szekerka János: építőmester, népi író, zeneszerző, Békéscsabán született 1904-ben, ma is itt él nyugdíjasként. Bauko Györggyel együtt gyűjtötte a csabai népdalokat közvetlenül a nép ajkáról. Ezeknek egy része a két világháború között a Cabiansky Kalendárban is megjelent, mintegy 50—60 darabból álló gyűjteménye kéziratban van meg.

Hírt ad a Magyarországi Tót Közművelődési Társulat Békéscsabán 1933. május 20-án rendezett kulturális estjéről is. Ezen jelen volt Péchány Adolf államtitkár, a felsőház tagja. A program igen színvonalas volt: szerepelt Vikár Béla tanulmányának felolvasása, Bartók Béla műveinek előadása, szlovák népdalok Szekerka János vezényletével, Petőfi-vers, Sládkovič-vers, Hurban-Vajanský írása, Rázus írása „Aranynak” és egy szindarab. 1934. évvel teljesen Békéscsabára kerül a lap. Saguly János 48 évi egyházi szolgálat után nyugdíjba vonult, s tőle átvette Dr. Szeberényi Gusztáv.

Tehát jobb híján igen megfelelt az olvasónak, s igyekezett az egyházi témákon kívül más igényeknek is megfelelni, a behatárolt lehetőségek szerint. Átlagosan 1100 példányban kelt el a lap minden száma. Ez a szám az összalakosság számához viszonyítva nem túl sok, de a korabeli sajtópéldányszámok szempontjából már jelentősebb. Ugyanis egy évben átlagosan 13 200 példányban kelt el. Ez úgy véljük nem jelentéktelen, főként szlovák nyelvű lapnál.

Ha világi lapot nem is tudott magáénak mondani, vallani az alföldi szlovákság, de egyházi lapot, vagy általában szlovák lapot, annál inkább. Bizonyítja ezt az egyre inkább szaporodó külső írók száma.^{34a} Még akkor is, amikor 1934-ben megindul az alföldi szlovákok első világi lapja, ebben az időszakban, a *Slovenská Rodina*.

4. *A Slovenská Rodina*.³⁵

A lap megjelenéséről Dedinszky Gyula így ír: „Békéscsaba szlovák lakossága eléggé el volt látva vallásos olvasmányával, hiszen 1920 óta folyamatosan megjelent a Cabiansky Kalendár, 1931 óta pedig a havi egyházi folyóirat, az Evanjelický Hlásnik is. De nem volt békéscsabai szerkesztésű társadalmi világi lapjuk. Ezt a hiányt igyekezett pótolni két lelkes csabai férfi: Bauko György és Szekerka János, amikor 1934-ben megindították lapjukat, a Slovenská Rodina címűt.”

Az első száma 1934 januárjában jelent meg, az utolsó 1938 júliusában. Megjelent évente tízszer, 16 kis oldal terjedelemben, illetve később 8 nagy oldalon. A lap magát társadalmi, gazdasági, népművelőnek nevezte. Az előfizetés 1 évre 1 pengő, egyes számok ára 10 fillér. Békéscsabán a „Petőfi” Nyomdában nyomták. 1938-ban már csak egy szám jelent meg, valószínűleg előfizetők hiánya miatt, de közrejátszhattak már a nemzetközi politikai események is, fejti ki véleményét Dedinszky Gyula. A szerkesztők a lap célját így fogalmazták meg: „Vállalkozásunknak az a célja, hogy szlovák népünknek legyen folyóirata, amelyet saját nyelvén olvashat, — olvashat a múlt történeteiről, a jelenről és a jövő lehetőségéről.” „... politikával foglalkozni nem akarunk. Így egyúttal nem is fogjuk firtatni a kisebbségi rendelkezések és törvények végrehajtását sem. Ezt Isten akaratára bízunk.”

Felelős szerkesztője végig Bauko György volt. Felelős kiadója 1935 májusáig Vicián György, attól kezdve Szekerka János. Sajnos nem áll módunkban a lapot tüzetesebben megvizsgálni.

³⁵ Sajtóbibliográfia Bcs. 1974. (359. tétel) Dedinszky Gyula 1969. 123. 133.

III. Önálló szlovák nyelvű kiadványok³⁶

1. Vyučovanie konfirmandov
sostavil: Dr. L. Z. Szeberényi ev. senior
Békéscsaba 1929. 36. p. (Egyházi Könyvkereskedés kiadása, Ny. „Kőrösvidék”
Békéscsaba)
2. Studnice vody živé
Modlitby a pisne ewanjelické pro všeliké potřeby a příležitosti tiché křesťanské
nábožnosti doma
i w cizine
W Békéscsabe, 1927. 201. p.
Nákladom Ewanjelického cirkevného knihkupectva; „Kőrösvidék”)
3. Horár a čižmár
alebo
Ztratený groš
Nábožná rozprávka;
Napisal: Ladislav Linder ev. Sl. —B. kazatel na Békéscsabe
Békéscsaba, 1929. 16. p.
(Ny. „Petőfi”, Békéscsaba)
4. Čítanka
pre III;—IV triedu ev. a v. ľudových škôl
III. Zkratené vydanie
Sostavil: Štefan Kvas ev. učiteľ
Békéscsaba, 1929. 143. p.
Ev. könyvkereskedés, 1929. Békéscsaba
„Kőrösvidék”
5. ABC és Első Olvasókönyv tót tanítási nyelvű elemi iskolák számára
Írta: Molnár János
Abecedár a prvá čítanka pre
Slovenské ľudové školy
Dňa Nagy-Urhegyiho nového abecedára napisal: Ján Molnár
Druhé vydanie
(Ev. könyvkereskedés Békéscsaba 1929.)
(Baltha János nyomdája Mezőberény)
6. Francisci Michal: Na každý den jedno porekadlo³⁷
Békéscsaba, 1933. 16. p. Ev. Könyvkereskedés kiadása
7. Život a povaha Dr. Martina Luthera
ku 450 ročnej pamiatke jeho narodenia
1483—1933
Békéscsaba, 1933. 15. p. (Ny. „Petőfi”)
8. Dr. Martin Luther: Katechizmus
S doslovným a biblicko-historickým výkladom
napisal: Karol Linder ev. aug. v. farár na Čabe
Piaté vydanie
Békéscsaba 1936. („Petőfi” ny.)

³⁶ Békéscsabai evangélikus Gyülekezet Levéltára

³⁷ Dedinszky Gyula 1969. 147. Evanjelický Hlásnik 1933/7. 12.

9. Malý Katechizmus
doktora
Martina Luthera
Békéscsaba, 1936. 36. p.
(Ev. könyvkereskedés, „Kossuth” Bcs.)
10. Generálnym konventom povolená učebnica
výber
Biblických Histórié
k potrebe ev. a. v. škôl slovenských
Sostavil: Ján Bella
bývalý b. — čabanský učiteľ
Békéscsaba, 1937. 62. p.
(Ev. Könyvkereskedés)
11. Duchovné piesne
Složené z mnohých nábožných kníh pre sukromnu a domácu pobožnosť evanjelických kresťanov
Békéscsaba 1939.
(Ev. Könyvkereskedés, „Kossuth” ny.)

A fentebb ismertetett művek jelentek meg szlovák nyelven a tárgyalt időszakban Békés megyében.

Amint az megfigyelhető a felsorolásból, minden egyes mű megjelenítése, terjesztése az Evangélikus Egyházi Könyvkereskedéshez fűződik. Talán ebből adódik az a magától értetődő tény is, hogy egy-két kivételtől eltekintve csaknem minden kiadás vallásos témájú. A könyvkereskedés valójában ezek kiadását tűzte ki célul.

Elképzelhető az is — amint azt Dedinszky Gyula kifejti —, hogy ekkor már viszonylag jól tudtak magyarul, s így a szépirodalmi, gazdasági, politikai ismereteket magyar könyvekből merítették.

IV. Saját egyesület létrehozásáért

Amint azt már az általános helyzetkép fejezetében említettük, a kulturális mozgalom szervezett megteremtését a huszas évek végén észlelték a hatóságok. „1928. október 31-én Dorkovics Mihály egy 32 holdas bérlő és Pluhár Mihály lakatosmester tanácsot kért képviselőjüktől, az akkor Békéscsabán időző Bud János közgazdasági minisztertől egy szlovák olvasókör vagy gazdasági kör felállítását illetőleg. A miniszter a polgármesterhez utasította őket, aki azonban elzárkózott a kérés elől.”³⁸

A fennmaradt eredeti dokumentumok alapján megállapíthatjuk, hogy Bud János miniszter tanácsát megfogadva kérvényt adtak be a polgármesternek aki formai kifogásokra hivatkozva a kérelmet elutasította.³⁹ Igen taktikus lépésként kell értékelnünk a megnevezés megválasztását. Ugyanis „Magyarországi Szlovák Közművelődési Egyesület” néven kívánnak megalakulni. Nem használja a „Tót” és a „Társulat” kifejezést — azaz másként használja —, de mégis a csengése attól nem idegenként hangzik s eléggé téveszthető. A kért javítást elvégezve beadták ismét kérelmüket.

³⁸ Bellér Béla 1973. 679.

³⁹ Pluhár Erzsébet Tulajdonában Békéscsaba. Gombos János békéscsabai muzeológus kolléga gyűjtése. Az ő szóbeli hozzájárulásával használtam fel az anyagot. 16 956/1928. Válaszirat a rendőrkapitányságról. köz. szám

(172 615/929. sz. alatt iktatták, azonban a válasz továbbra is a passzivitás maradt.) 1930-ban Pluhár Mihály sürgetéssel él a BM felé, mivel ügyük nem haladt előbbre. Kitartásukról és taktikusságukról tanúskodik az az 1932-ből származó okirat, melyben kéri a szűkkörű alakuló ülés megtartását — formailag szabályosan. Azzal indokolják, hogy a „műkedvelői vagy közművelődési” egyesületet a Budapesten székelő Magyarországi Tót Közművelődési Társulat fiókjaként kívánják megalakítani. Ám ismét csak hallgatás a válasz. Ezekkel a hivatalos úton való próbálkozásokkal párhuzamosan még a huszas évek elejétől fogva egy „titkos” egyleti mozgalom is kibontakozóban volt. Erről ad igen értékes információkat pályamunkájában Dedinszky Gyula:⁴⁰

„A „Spolok” munkája

A huszas években Békéscsabán is egyszerre két vonalon is jelentkezett az érdeklődés és igény a szlovák nyelv fokozott ápolása iránt.”

„Az első ilyen igény az evangélikus gyülekezeten belül mutatkozott meg.” Istentisztelet után igemagyarázatot tartott Szeberényi Gusztáv szlovák nyelven, az egyház arra vállalkozott tanítói pedig az egyházi énekeket gyakorolták és szlovák írásgyakorlatokat tartottak. A komoly foglalkozás után szlovák szórakozás, játékok, szlovák népdalok következtek.

„Ugyanebben az időben, egy másik vonalon, egészen világi területen is jelentkezett hasonló megmozdulás. A békéscsabai szlovák fiatalok közül némelyek — vallási különbség nélkül — hetenként kétszer-háromszor, mégis leginkább vasárnap esténként összejártak Pluhár Mihályék lakásán, a Luther utcában. Itt beszélgettek, szlovák irodalommal ismerkedtek, szlovák dalokat énekeltek, verseket szavaltak, később műkedvelő előadásokra próbáltak. Az összejövetelek végén pedig halkán, hogy az utcára ki ne hallassék, elénekelték a „Hej, Slovácit” az akkori szlovák Himnusz. Ebben az időben a csoport vezetőségi tagjai voltak: Pluhár Mihály, dr. Kvasz György ügyvéd, Dorkovics Mihály, Szekerka János, Bauko György, Gercsi János, eljárt közējük Francisci Mihály ev. segédlelkész is.”

Mivel a csoport hamar felszaporodott, már nem tudtak megfelelő biztonsággal a megszokott helyen összejönni. A rendőrség nyomozott utánuk. „Ekkor az evangélikus egyházhoz fordultak, és dr. Szeberényi Gusztáv az egyház ifjúságaként befogadta őket a már említett katechizációs csoportba. Ők voltak a Szlovák Ifjúsági Egyesület.” Így tehát tevékenységüket az egyház égisze alatt folytatták. Tevékenységük széleskörű volt:

- műkedvelői színi előadásokat tartottak
- önálló könyvkereskedést nyitottak (később ezt Baukó György az egyházi könyvkereskedésbe vitte át)
- népdalokat gyűjtöttek
- verseket írtak
- szerzőivé lettek a közkedvelt Čabiansky Kalendárnak.

Ezzel a visszaszorított, kényszerített helyzettel mennyire nem voltak elégedettek, bizonyítják a következő levéltári dokumentumok. Dr. Kvasz György ügyvéd és Osgyán Béla mérnök 1932-ben külön-külön levelet intéztek Békés vármegye Közgyűléséhez. Válaszról nem tudunk, de a dokumentumok tünetértéküknél fogva is értékesek. Osgyán Béla követeli, hogy az iskolákban tanítsák a szlovák nyelvet, Békéscsabán a gimnáziumban is. Erkölcstelennek tartja különbséget tenni kisebbségek és pártállások szerint az emberek között. Elfogultsággal vádolja a bíraskodást is. Kvasz

⁴⁰ Dedinszky Gyula 1967. 19—20.

György is követelő hangnemben ír, de kizárólag művelődési lehetőségekről és azok engedélyezéséről beszél:

- szlovák nyelvű gazdasági, közművelődési és kulturális időszaki lap engedélyezését kéri;
- kultúregyesület létesítését követeli;
- minden iskolatípusban a szlovák nyelv oktatását.

Indokai:

- a szlovákság tömeges előfordulása az adott területen;
- anyanyelven lehet gondolatainkat legjobban kifejezni;
- a kívánt egyesület még nincs és nem lett engedélyezve;
- szlovák nyelvű újság Békés vármegyében nincs;
- a szlovákok mindig hűségesek voltak a közös hazához;
- 1932. évi kisebbségi konferenciára a képviselők elmennek, mert meghívást fognak kapni.⁴¹

Amit követeltek, jogosak voltak. Csupán kulturális fönmaradásukért követeltek, sajátos nemzetiségi vonásaikat kívánták megőrizni. Természetesen a jogosság mellett a gyakorlatban jobban dominált az a sorozatos tény, hogy esélyeik a kulturális igények hivatalos elismeréséhez igen elenyészőek voltak. Sajnos a hivatalos, közigazgatási szervek a lehető legérzékletlenebb módon reagáltak. Határozottan ellenszegülni nem akartak a külföld miatt. Így maradt a passzivitás, a „strucpolitika”. Azaz „nem látom, tehát nem is létezik” elv volt a mérvadó. Persze mindez önámítás volt csupán. Ha mégis sor került intézkedésre, akkor az inkább adminisztratív volt, mint lényegi. Így igényeik beteljesedése szinte reménytelenné vált.^{41/a}

V. Szlovák műkedvelői színjátszás

Már az eddigi fejezetekből is kiderült, hogy az anyanyelvüket megőrizni óhajtó szlovákok Békés vármegyében mely területeken használták leginkább nyelvüket. Ezek alapján megállapíthatjuk, a magánélet és a művelődés területén. A magánélet területéről csupán csak egy példát kívánunk itt megemlíteni. A Békési Élet egyik számában ezzel kapcsolatosan Krupa András forrásközlése igen érdekes. „Egy földmunkás kereseti naplója 1928—1944” címmel közli Gyorgyai Mihály pitvarosi lakos kereseti feljegyzéseit. A megjelölt időszakra gazdasági szempontból is igen jó adalék, de jól tükrözi az aktív nyelvhasználatot, mivel eredeti szlovák tájnyelven íródott.⁴²

1. Színjátszás Békéscsabán:

Békéscsabán — az eddigi fellelt dokumentumok alapján — a szlovák műkedvelői színjátszás kezdete a 30-as évek elejére tehető. Indítása a már említett „Spolok” tagjainak nevéhez fűződik, de itt is előtérbe kerül Pluhár Mihály neve, mint szervezőé. Nevével futnak a kérvények is. A dokumentumokból kiderül, hogy 1931. november 14-én 20 órától az Oroszázi u. 46. sz. alatti vendéglőben műkedvelői előadást tartattak, 1 P. 50 fillér maximális belépődíj mellett. *Palárik János*: Drótos c. három felvonásos vígjátékát adták elő. Ugyanezt a művet 1931. november 21-én a Kisgazda

⁴¹ BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 9558/1932.

^{41/a} Bálint Ferenc—G. Vass István 1971 136.

⁴² Krupa András 1970. 139—151.

Székház nagytermében is előadták (Luther u. 6. sz.). Ugyancsak engedélyt kaptak 1932. szeptember 3-án a Kisgazda Székházban *Stodola Ivan*: Jožko púčik a jeho kariéra c. művének színre vitelére, és az azt követő táncmulatság megtartására. Mindezekhez járult természetesen, hogy kirendelt rendőri személyek is részt vettek (1 ügyeletes tisztviselő, 1 detektív, 1 altiszt és 1 őrszemélyzeti tag.)⁴³

Az eddigiekből jól kivehető, hogy vígjátékokat játszottak inkább, s szlovák klasszikusoktól. A saját színdarabok megteremtése kérdésének felvetődésekor ismét Dedinszky Gyulához fordulunk:

„A csabai szlovákság erejét természetesen meghaladta az a feladat, hogy saját színi irodalmat teremtsen. Erre irányuló kísérletek mégis történtek. Pl.: *Linder László*: (ev. lelkész) *Lesná sírötka* (Erdei árvácska) címen írt három felvonásos színdarabot. Előadták Békéscsabán az erzsébethelyi egyházi iskola dísztermében.” Sajnos ennek idejét nem tudjuk. A békéscsabai szlovák színi irodalom — Dedinszky Gyula szerint — első és egyetlen igazi terméke Ján Gerči: *Vyslúžená žena* c. műve (A megszolgált feleség”. Végig tájszólásban íródott. A dalbetéteket Szekerka János zenésítette meg. 1935-ben nyomtatásban is megjelent. Ősbemutatója 1939. május 15-én a helyi Városi Színházban volt. Rendezte Szekerka János. Ezzel a Békéscsabán létjogosultságot kiharcolt szlovák színi előadás a hivatalos színdarabok házába is bejutott. A vígjátékot rádiójátékká átdolgozva a pozsonyi szlovák rádió is közvetítette 1938. június 26-án. *Francisci Mihály* (lelkész): *Mária Möll* német nyelvű színdarabját fordította le: *Dcéra Demetriusová* (Demetrius leánya). Az öt felvonásos színjátékot 1941. április 13-án adták elő a helyi Városi Színházban.⁴⁴

2. Színjátszás Tótkomlóson:

Talán a többi nemzetiséget is figyelembe véve egyedülállónak számít az az aktív, folyamatos, műkedvelői színjátszás, amely Tótkomlóson gyökeret vert. Ezzel kapcsolatosan Papp János közöl cikket a Békési Életben 1968-ban.⁴⁵ 1982-ben a Csehszlovákiában élő tótkomlósi származású Ondrej Kulik dokumentum-közlése foglalkozik a tótkomlósi műkedvelő színjátszás történetével⁴⁶. Mindkét mű hozzáférhető. Ezért részletezésébe nem bocsátkozunk, csupán a részadatokat összesítve emelünk ki néhány fontosabb területet.

A színjátszás meghonosodása még az idénymunkákra való csoportos leszerződésekre vezethető vissza. Tárgyalt korszakunkra már gyökeret vert hagyomány. 1919 januárja és 1939 decembere között 95 alkalommal tartottak színi előadást. Igen nagy sikerrel játszották az egyes darabokat. Szinte állandó jelleggel eljárak az előadásokra a környező szlovák településekről is. Pl.: Pitvarosról, Békéscsabáról és Nagybányesről. Alkalmanként Dénes István nemzetgyűlési képviselő is részt vett az előadásokon. A szereplők közül sokan még a házasságkötés után is rendszeresen részt vettek a műkedvelők csoportjában. A darabokat többnyire Szlovákiából kapták postán. Ezek rendezői többnyire a település egyszerű, de olykor tanult emberei közül kerültek ki. A legtöbbet rendezett Tomka Judit földműves és Hirka István, utána Adamkovics János tanító és Benyó András. Természetesen ezen kívül még alkalmmanként mások is rendezéshez jutottak. Az előadások helyszíne legtöbbször a Munkás Otthon és a Kisbirtokos Szövetség Székháza. A Kisbirtokos Szövetség 1923-ban

⁴³ Pluhár Erzsébet tulajdonában, Békéscsaba, Gombos János gyűjtése.

⁴⁴ Dedinszky Gyula 1969. 140—141.

⁴⁵ Papp János 1968. 233—237.

⁴⁶ Kulik, Ondrej 1982. 47—82.

nyert engedélyt, s ekkor 240 fő volt a taglétszám. Elnöke: Machan Mihály.⁴⁷ Az előadások színre vitelébe sokszor bekapcsolódott egy illegális egyesület, a „Férfiak és ifjak egyesülete”. Általában valamely egyesület oltalma alatt. Pl.: Munkásegylet, Földműves Egyesület — ahol még aktívan ápolták a szlovák kultúrát — jegyzi meg Bellér Béla egyik tanulmányában. Az illegális egyesületről a helyi hatóságok tudtak, de tevékenységét nem gátolták. Az illegális egyesületről eddig részletesebb adataink nincsenek. Hivatalos, engedély nélküli, szervezett egyesületről van szó, melynek alapítói és szervezői egyben egy másik megalakult, engedéllyel bíró egyesület tagjai. Éppen ezért igen nehéz megkülönböztetni, hogy az egyes programokat mely tagok indítványozták, s melyek kiviteleztek.

Összegezés

Az előző fejezetekben leírtak alapján végül is valamelyest egységes képet kaphatunk a két világháború közötti anyanyelvi művelődés területeiről, megvalósulásáról. Bár a sajtótermékek olvasottságát megrendelők listája hiányában alig tudjuk körvonalazni. Mégis megállapíthatjuk, hogy a sajtótermékek kiadott példányszáma mindig elkelt. Így arra következtethetünk, hogy a megrendelők és állandó vásárlók körében szimpatikus, kedves olvasmányok voltak. Azonban előfordulhatott, hogy sokan a jobb hiányában ezekre a sajtótermékekre kényszerültek támaszkodni.

Kétséget kizáróan elismerhetjük, hogy a Békés megyei szlovákság főbb centrumaiban, mint Békéscsabán és környékén, valamint Tótkomlóson és környékén az anyanyelv használatáért igen sokat tett a kultúrájához mindenáron ragaszkodó lakosság. Nem kívánt elszakadni az országtól. Szerintünk ez az álláspontjuk egyedüli helyes út volt számukra, még akkor is, ha ezt a lépést számonkérjük tőlük néhány gyengén sikerült munkában. Nem akartak szándékosan a kormánnyal szembeszegülni — ami tudatos taktikázásra utal —, bár a hivatalos szervek intézkedése sokszor kiprovokálta belőlük. Minden tudatosság és rendszeresség ellenére túlzott elvárás lenne ezeket számonkérni tőlük. Végeredményben józan gondolkodó számára ezek valóban talaját vesztett igények, elvárások voltak már igen régóta. Inkább csendesen, felszín alatt, de nemzetiségét, kultúráját megtartva viselték sorsukat, melyet gyakorlatilag akarattal ellenére kaptak. Ha nemzetiségüket tekintve nem is volt forradalmi szembeszegülés részükről az időközönként előforduló közigazgatási szervekkel történt nézeteltérés, még nem jelentheti ez azt, hogy érzéketlenek az ilyen kérdések iránt. Nem is mondhatjuk, hogy azok voltak. Hiszen ha megnézzük a Viharsarok munkásmozgalmában való részvételüket, akkor minden ilyen vonatkozású kételyünk eloszlik. Csakhogy ebben a mozgalomban maguk sem a nemzetiségi hovatartozást emelték ki, hanem a szociális, gazdasági szempontú sorsközösséget. Az ebben való részvételükre a már említett, jegyzetekben használt Közös út, közös sors c. tanulmánykötetben, és Ján Sirácky az alföldi szlovákok antifasiszta hagyományairól, valamint a Békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944 c. munkákban megfelelő mélységgel találunk bizonyítékokat.

A megelőző részekben a kultúrához való ragaszkodás jeleit igyekeztünk felvázolni, alkalomadtán bemutatni. Az előforduló formákat, kezdeményezéseket, lehetőségeket s megvalósulásukat éppen azért kell nagyra értékelnünk, mert ezek akkor, az adott belpolitikai viszonyok között vitték véghez. Bízunk abban, hogy minden retorzió és hivatali passzivitás kidomborítása ellenére is bizonyíthatóvá tudtuk tenni: a két világháború közötti időben a szlovákságnak kialakult egy, a

⁴⁷ BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 1563/1923.

valós igényeket jobban szolgáló kulturális szervezetet igénylő aktív magja, mely nem kis hatással lehetett a körülöttük szemlélőkre. Bizonyítéka ennek az is, hogy a színi előadások mindig tömegeket mozgattak meg. A ma visszaemlékező idősebb emberek ebből a tevékenységből mindig kiemelik, hogy róluk írtak, saját nyelvükön, nekik írtak, magukra ismertek, s ez jó volt.⁴⁸

Az igazi kisugárzó hatást sajnos nem tudtuk, tudjuk ma lemérni, mert az 1946—48-as lakosságcserevel ez a verejtékkel kialakult aktív mag eltávozott Magyarországról.

IRODALOM

Bartalská, Lubica

1981 Tvorba ľudových básnikov — Slovákov v Maďarsku. Slováci v Zahraničí 7. Martin 1981.

Bálint Ferenc—G. Vass István

1971 A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. Békéscsaba 155.

Bellér Béla

1963 Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája (1919—1922) Századok 6. 1279—1318.

Bellér Béla

1973 Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépítése (1923—1929) Századok, 3. 644—687.

Bellér Béla

1977 Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930—1931). Századok, 1977. 2. 270—319.

Dedinszky Gyula

1967 Békéscsaba nyelvi és vallási képének alakulása. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba Történeti Adattár 413/1967. Továbbiakban: MMM. Bcs. T. A.

Dedinszky Gyula:

1969 A szlovák betű útja Békéscsabán MMM. Bcs. Néprajzi Adattár 567/1969 Továbbiakban: MMM. Bcs. N. A.

Dedinszky Gyula

1972 A Čabiansky Kalendár és jelentősége az alföldi Szlovákság életében. MMM. Bcs. T. A. 786/1972

Dedinszky Gyula

1973 Emlékezés a Čabiansky Kalendárra (1920—1948). Békési Élet 1973. 1. 131—139.

Dedinszky Gyula

1979 Vidám Csaba. Békési Élet 1979. 2. 221—231.

j—s

1931 Čabiansky Kalendár. Slovenské Pohľady 1931. 10. 656.

Krupa András

1970 Egy földmunkás kereseti naplója (1928—1944) Békési Élet 1970. 1. 139—151.

Krupa András

1971 Fonó Tótkomlóson és környékén: Pitvaroson, Csanádalbertin, Nagybánhegyesen. Békési Élet 1971. 2. 233—257.

Kulík, Ondrej

1982 Slovenské ochotnické divadlo v Tótkomlóši (1907—1947). Matica Slovenská Martin 183.

M. Č.

1924 O Slovákoch v Maďarsku. Slovenské Pohľady 1924. 5. 297—298.

Papp János

1968 A tótkomlósi szlovák műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904—1932). Békési Élet 1968. 2. 233—237.

Pasiar, Štefan

1977 Dejiny knižnic na Slovensku Bratislava, 1977. 222.

Polányi Imre

1980 Közös sors, közös út. Tankönyvkiadó, Budapest. 186.

Szabó Ferenc

1970 A helyi és országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925—26-ban. Békési Élet 1970. 3. 503—512.

⁴⁸ Tóth János szóbeli közlése. Mezőkovácsháza Hámán Kató u. 4/a., Szül.: 1918-ban.

Sirácky, Ján

1979 Niektoré historicko-etnografické aspekty a problematika výskumu dolnozemsých Slovákov. Slováci v Zahraníčí 3. 102.

Svetoň, Ján

1942 Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie Bratislava, 190.

Tóth István

1979 Szlovák társadalmi egyesületek a dualizmus idején. Diákköri dolgozat. Szeged, 23.

BEITRÄGE ZU DER MUTTERSPRACHLICHEN BILDUNG DER SLOWAKEN IM KOMITAT BÉKÉS (1919—1939)

István Tóth

Im kurzgefaßten Vorwort handelt es sich um die speziellen internationalen und innenpolitischen Faktoren, die auf das Leben der in Ungarn wohnhaften Slowaken zu der geschriebenen Zeit einen Einfluß ausübten.

Im ersten Abschnitt wird es in die existenziellen Probleme der slowakischen Nationalität in der Umgebung von Tótkomlós und Békéscsaba eingegangen. Es werden Tatsachen aufgezählt, die auf die Meinung der Regierung in Hinsicht der slowakischen Nationalitätsbewegung schließen lassen. Die Arbeit erleutert ferner die Verhältnismäßigkeit der Isolierung von dem Oberungarn. Genau darüber zeugen die konkreten, bekannten Beziehungen dieser Periode. Die Arbeit gibt neben den Tatsachen auch statistische Angaben, sowie biographische Angaben der aktiven Mitglieder der kulturellen Bewegung — nach Gyula Dedinszky — bekannt. Es wird versucht, die möglichen Anwendungsbereiche der Muttersprache zu beschreiben. Ein bedeutender Teil der Arbeit wurde der örtlichen Presse, Druckerei und der Tätigkeit im Interesse des selbständigen Bildungsvereins gewidmet.

Die Rolle der aktiven Organisatoren ist leider nicht mehr zu ermesen, da ein bedeutender Teil von ihnen im Rahmen der tschechoslowakischen-ungarischen Vereinbarung über den Einwohneraustausch in den Jahren 1946—48 unser Land verlassen hat.

PRÍSPEVKY K VZDELÁVACÍM SNAHÁM SLOVÁKOV BÉKÉŠSKEJ ŽUPY (1919—1939)

István Tóth

Úvaha v krátkom úvode hovorí o speciálnych medzinárodných a vnútorno-politických udalostiach, ktoré spôsobili na život slovenskej národnosti v Maďarsku.

V prvej časti niečo podrobnejšie sa zaoberá egzistenčnými otázkami spomenutej národnosti. Najmä problémami slovenského roľníctva na, okolí Slovenského Komlóša a priemyselných robotníkov v Békéšskej Čaby. Spomenie niekoľko faktov z ktorých dá sa odôvodniť, že dolnozemský slováci mali predsa nejaký styk — a to priamy — so Slovenskom medzi dvoma svetovými vojnami. Samozrejme nie také priaznivé a plodné ako predtým. Archivné údaje predloží čitateľom — ako mienili úradi o slovenskom (národnostnom) hnutí okolo Komlóša, Sarvašu, Mezöberény, a Békéšskej Čaby. Popri nových faktoch uvádza aj štatistické tabuľky, krátké životopisné údaje, činiteľov kultúrneho hnutia v Békéšskej Čaby z práci Gyulu Dedinszského. Pokúsi sa práca aj s tým, žeby čitatelia videli na akom poľi používali a v akej miere materčinu slováci.

V druhej časti zaoberá sa tlačiarhými produktami čabianskych Slovákov. A to Čabiansky Kalendar, Evanjelický Hlásnik, Slovenská Rodina. Samozrejme berie do poradia aj produkty Evanjelického Kníhkupectva. V pokračovaní zdôrazňuje význam viacnásobného pokusu o založenie samostatného kultúrno-vzdelávacieho spolku v Békéšskej Čaby. A naposledí hovorí o tom ako sa splnili nádeje o vzdelávanie na materinskom jazyku: ochotnícké divadelné hry v Slovenskom Komlóši a Békéšskej Čabe.

Ozajstný vplyv tohoto aktívneho kultúrnoorganizačného jadra nemôžeme zistiť, lebo väčšina uvedomejších z jadra presídlili sa do Československa v rámci výmeny obyvateľstva medzi Maďarskom a Československom.

Zároveň úvaha zoskupila také konkrétosti z kultúrnych dejín dolnozemsých Slovákov z ktorými doteraz málo zaoberali, z týchto príčin ešte nerozpracované. Teda historici málo sa venovali tejto témy.

Művészettörténet